

М.Х. ДУЛАТИ ТҰҢҒЫШ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ЖАЙЛЫ

XIII ғасырдың бастапқы жылдарында Шыңғыс ханның байырғы түркі даласындағы көптеген татар-моғол тайпаларының басын қосып, Ұлы Моғол ұлысын орнатуы Орталық Азияда жекелеген хандықтар құрып, қадім заманнан, қағанаттық дәстүрді сақтап келе жатқан көшпенді түркі тайпаларын 350 жылдық бытыраңқылық тарихына нүкте қойып, бір-бірімен етене араластырып жіберді. Біздің татар-моғол деп отыруымыздың үлкен объективті себептері бар, себебі Шыңғыс хан құрған біртұтастыққа қол жеткізген империя – Еке Моғол ұлысы деп аталды, ал оның мемлекеттік іс жүргізу тілі – моңғол емес, көне түркі тілі болды. Шын мәнінде бүгінде моңғол деп атап кеткен халық ол кезде халқа деген жұрт болатын. Моғол атауы Шыңғыс ханнан бұрын қолданылып келе жатқан ұғым, ұлы ханның арғы тегі Моғолдан таралады, Рашиддин, Қ. Жалайри еңбектері, Әбілғазы ханның шежіресі осындай дерек береді, мұны тереңірек талдап зерттей түсу қажет. Ал О. Сүлейменов болса “Атамзаманғы түркілер” (2011) деген еңбегінде татар-моғол шапқыншылығын татар-түрік шапқыншылығы деп жазады. Сонымен ғасырлар бойы бірде бірігіп, бірде ыдырап, бытырап жатқан елді қайта біріктіру процесін мәресіне жеткізу миссиясы түркі текті Темірші Шыңғыс ханға бұйырды. Оның бытыраңқы тайпаларды біріктіргеннен кейінгі Орта Азия мен Дешті Қыпшақ даласын қарамағына алуы нәтижесінде Түркі қағанаттары құлағаннан кейінгі Ұлы даланың орасан кең ауқымда қайта бірігуі жүзеге асты.

XII ғасырдың соңы мен XIII ғасыр басындағы моғолдардың бас көтеруі және олардың Моңғолиядағы ұсақ хандықтар мен тайпалық одақтардың билігін талқандауы қазіргі Шығыс Моңғолия, Қытай қорғанынан Алтай тауларына дейін қоныстанған түркі-моғол тайпаларының біраз бөлігін ол жақтан ығыстырып шығарған еді. Іле шала Орта Азия жеріне жасалған жойқын жорықтар қоныс аударудың ауқымын одан әрі кеңейте түсті, қоныс аударудың келесі толқындары Шыңғыс ханның жаулап алған жерлерді өз ұлдарына жеке иеліктер ретінде бөліп беруі кезінде одан әрі жалғасын тапты. Сөйтіп, XIII ғасырдың басында Қазақ даласы Жошының, Шағатайдың Үгедейдің ұлыстарының иеліктеріне айналды. Көп ұзамай Алтын Орда өз алдына дербес тәуелсіз мемлекет ретінде бой көтерді. Араға шамалы уақыт салып біртұтас Алтын Орда тақталасы салдарынан жеке ұлыстарға жіктеле бастады, нәтижесінде Қазақстан жерінде жергілікті этникалық негізде пайда болған ірі мемлекет – Ақ Орда хандығы құрылды. Ақ Орданың негізін Шыңғыстың немересі, Жошы ханның үлкен ұлы Орда Ежен қалады. Ақ Орданың шекарасы Жайықтан Ертіске, Батыс-Сібір ойпатынан Сырдың орта шеніне дейін созылып жатты. Орда Еженнің ордасы алғашында Ертіс алқабында, кейінірек Алакөл маңында, әкесі Жошы ханға тиген алғашқы қоныстарда болды. Елдің негізгі халқы ерте заманнан осында мекендеген қаңлы, қыпшақ, басмил, қарлық тайпалары, сондай-ақ, жоғарыда көрсетілген қоныс аударушылар қатарында болған алтайлық наймандар, Орталық Моңғолиялық керейлер және қоңырат, жалайыр, үйсін тайпалары мен тағы да басқалары болды. Ақ Орда алғаш құрылған кезде Еділ бойындағы Сарай қаласын астана еткен Алтын Ордаға тәуелді иелік болғанымен, шын мәнінде өз алдына тәуелсіз саясат жүргізді.

Міне, осылайша 1227 жылы Жошы өлгеннен кейін оның біртұтас ұлысы екіге жіктелген тұста пайда болған Ақ Орда хандығы екі ғасыр бойы өмір сүрді. Осы уақыт ішінде Ақ Орданың хандары бірінші Алтын Ордадан түбегейлі тәуелсіздік алып, оны дербес мемлекетке айналдырды, Сырдария бойындағы маңызды қалалар үшін күресте

Мәуеренәһрдағы Шағатай хандарын жеңді; Әмір Темірдің Ақ Ордаға қарсы жасаған шапқыншылығына тойтарыс беру үшін аянбай күрес жүргізді.

XIII ғасырдың соңы XIV ғасыр басында Орда Ежен ұлысының орталығы Алакөл маңынан Сырдың орта ағысы бойына көшірілді әрі оны өз ықпалында ұстап келді. 1428 жылы Ақ Орда ханы Барақ хан өліп, хандық билік шайбанилық Әбілқайырға көшті, солай бола тұра Ақ Орда хандарының ұрпақтары Сыр өңірінде қала берді. Сонымен 1428-1446 жылдар Орыс ханның немерелері Керей мен Жәнібек сұлтан өз ұлыстарымен Темір әулетіне жартылай тәуелді болып тұрды. 1446 жылы Әбілқайыр хан Сыр бойындағы қалалар мен тұтас өңірді Темір әулетінің қолынан қайта қайтарып алып, өз астанасын Сығанаққа көшірді.

Шайбани әулетінен шыққан сұлтандардың Сыр өңіріне келуі Орда Ежен ұрпақтарының мүддесіне қайшы келіп, бірте-бірте олар Әбілқайыр ханға ашық қарсы шыға бастады. Олардың қатарындағы ең әлеуетті өкіл ретінде әдетте Керей мен Жәнібек сұлтандардың аты аталады. Міне, осылайша Сыр бойында Шайбани әулеті билігінің орнауымен Жошыдан тарайтын екі әулет арасында билік үшін бәсекелестік пайда болады. Бұл өз кезегінде өрши келе ашық жаулыққа ұласты. Көп өтпей Орда Ежен әулетінен шыққан беделді сұлтандар Керей мен Жәнібек өз қарамағындағы ру-тайпаларды бастап, Әбілқайыр ханның үстемдігінен құтылып, іргелес Моғолстан мемлекетіне қопарыла көшуге мәжбүр болды.

Қазақ хандығының шаңырақ көтеруі және оның дәл мерзімін көрсету Мырза Мұхаммед Хайдар Дулатиден (1499-1551) басқа авторлар еңбегінде ұшыраспайды. Оның себебі: М.Х. Дулати Қазақ хандығының құрылу тарихына бала жастан қанық өсті. Болашақ ұлы ғұламаның нағашы атасы алдымен Есенбұға хан, одан кейін оның ағасы Жүніс хан Моғолстанда билік тағының иесі еді. Керей мен Жәнібек осы Есенбұға хандық етіп тұрған жылдарда Моғолстанға келіп, Қазақ хандығының шаңырағын көтерді. Бұл халықаралық маңызы бар саяси оқиға болатын. Оның үстіне хандықтың аты бөлек болғанымен, оның құрамындағы халықтар бауырлас тек – тамыры бір халық, діні де, тілі де, ділі де бір болатын. Бір тілде сөйлесуі, әдет-ғұрып, салт-дәстүрде ортақ бірдей еді. Моғолстан моңғолдар билеген Мұхаммед Хайдардың да ата-жұрты еді. Ата-қонысы Моғолстанда дербес тәуелсіз мемлекет құрған қазақ халқының саяси аренаға шығаруының тарихи маңызын Дулати ең алдымен шығыс оқымыстылары ішінде көтерді, әрі Қазақ мемлекетін, қазақ халқын «Тарих-и Рашиди» [5] атты еңбегі арқылы әлем жұртшылығына паш етті.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанда Елбасы дүниежүзіне қалай танытып келе жатқанын жақсы білеміз, елімізді шетелдіктер бұрын-соңды бұлай білген емес. Орта ғасырда Дулатидің еңбегі арқылы алдыңғы қатарлы Англия сияқты мемлекеттер Қазақ хандығын оқып білді, ұлы ғұлама ата жұртын өз еңбегі [7] арқылы шет жұртқа паш ете білді дей аламыз. Атақты үнді ғалымы, Орта Азия тарихын зерттеуші профессор Рам Рахул 1999 жылы Дулатидің Нью-Делидегі (Үндістанда) 500 жылдық мерейтойына арналған конференцияда: «М.Х. Дулати қазақ атын әлемге танытқан данышпан,» – дегені есімізде.

Мұхаммед Хайдар қазақ халқының құрылуына себеп болған тарихи жағдайды қысқа ғана тұжырымды оймен баяндап берді, ғалымның тағы бір ерекшелігі оқиғаның болған жылы

мен мерзіміне дейін мейлінше анықтап, хатқа ұқыптылықпен түсіріп, оқиғаның мерзімін дәл беріп отыруы – аса сұңғылалық, ғылыми, дәлдік деп білуіміз керек. Керей мен Жәнібек не себепті Әділқайыр ханның қарауынан бөлініп кетті деген сауалға да Дулати нақты жауап берген. Әбілқайыр билікке ерте араласқан, әлеуеті мықты, беделді әрі қатал да қатыгездікке бейім мінез-құлықты хан болатын. Шектен шыққан қаталдық әділетсіздікке де алып келіп соғатын, ол билік ісінде әділетсіздікке жол берді. Қарамағындағы сұлтандар наразылығын туғызды, қараша халық та оның әділетсіз шешіміне наразылық көңіл күйде болды, оның билігіне қарсы іштей қарсылық күшейтіп, басылмай үдеп, өрши түсті. Міне осындай саяси ушыққан жағдайда М.Х. Дулати жазғандай: «Сол заманда Әбілқайыр ханның Дешті Қыпшақ даласына түгелдей билігі жүргізіп тұрған кезі еді. Жошы ұрпағының сұлтандары жорық жасап Жәнібек хан мен Керей хан одан қашып, Моғолстанға кетіп қалған еді. Есенбұға хан оларды құрметтеп қарсы алып, Моғолстанның батыс жағындағы Шу өзені алабындағы Қозыбасыны берді. Олар бұл аймақта тыныш өмір сүрген. Әбілқайыр хан қайтыс болған соң, өзбек ұлысы бір-бірімен шайқасып, араларында үлкен келіспеушілік туды. Жұрттың көпшілігі Керей хан мен Жәнібек ханның жанына кетіп қалды. Олардың саны екі жүз мың адамға жетті, оларды өзбек-қазақ деп атай бастады. Қазақ сұлтандарының алғаш билік жүргізуінің басы 870 (1465-1466) жылдан басталады (Алла жақсы біледі), 940 (1533-1534) жылға дейін қазақтар Өзбекстанның көп бөлігіне өз биліктерін толық жүргізген еді» [5,110] – деп нақтылап көрсетті.

Мұхаммед Хайдар Дулати жазып, тасқа таңба басқандай етіп көрсетіп кеткен дүние жүзіне әйгілі мәлімет, дерек осы. Бұл тарихи оқиғаны – Қазақ хандығының толық билікке қол жеткізген жылын М.Х. Дулати ғана жазып қалдырды, оны осы бір дерегі үшін ғана тарихтағы алатын орнын бағалауға болар. Алайда М.Х. Дулати бұл дерекпен де шектеліп қана қоймады. Керей, Жәнібектен кейін хандық таққа отырған тарихи тұлғалар, олардың тарихи орнына тоқталып өтуді де парыз санаған. Тарихшылар сүйенетін дерек осы Дулатише Керей ханнан кейін Бұрындық, одан кейін Жәнібек ханның баласы Қасым хан, одан кейін Қасым ханның баласы Мамаш, одан соң оның немересі Таһирхан, одан кейін оның бауыры Бұйдаш хан болды. Ол 1533-1534 жылдары қайтыс болды, ол ел билігінің тізгінінен айырылып, қазақтар бытырап кетті [5,111]. Арада қанша жыл өтсе дағы М.Х. Дулати архивте отырғандай Қазақ хандарының билікке келуін, кетуін мерзімдік тұрғыдан дәл берді, шатастырмайды, қайта біз шатастырып жүрміз.

Жалпы М.Х. Дулати Қазақ хандығына қатысты «Тарих-и Рашидидің» бірнеше тарауында арнайы тоқталады, бұл жай нәрсе емес, әсіресе соның ішінде Қазақ хандығының өрлеу кезеңіне мейлінше тоқтаған, ол кезең Қасым ханның билік жүргізген заманы болатын. Қасым ханның бейнесін Моғолстан ханы өзіннің туған жездесі Сайд ханның айтып берген әңгімесі бойынша суреттеп, ерекше әспетпен жазуы – жазушылық шеберліктің көрінісі деуіміз керек. М.Х. Дулати қазақтардың саяси тіршілігін, экономикалық өсу-өрлеуін, әл ауқатының артуын Қасым сияқты аса дарынды тұлғалардың тарихи еңбегі мен байланыстырады. Бұлар тарихтың тегершіген өз заманына сәйкес айналдыра алған тұлғалар.

М.Х. Дулати Керей мен Жәнібек сұлтандардың Қазақ хандығын құру тарихи миссиясына аса жоғары баға берді – оның дәлелі осы «Тарих-и Рашиди» атты еңбегі. Бұған М.Х. Дулатидің Қазақ хандығының жүз жылдан астам тарихын қамтығанын қоссақ, М.Х.

Дулатиді академик Әлкей Марғұлан айтқандай [2,78-87] қазақтың тұңғыш тарихшысы деу ләзім болар.

Керей мен Жәнібек сұлтандардың Моғолстанға келіп хандық құруын екінші бір автор Махмұд ибн Уәли де (1595-?) өз еңбегінде тоқталған. «Бахр ал-асрар фи манакиб ал-ахйардың» авторы оны былай түсіндіреді: «Бұл кезде Моғолстанда Шыңғыс ханның ұлы, Шағатай хан ұрпақтарының бірі Уәйіс хан ұлы Есенбұға хан билік етіп тұрды. Дәл осы тұста Әмір Темір гурганның ұлы Мираншаһтың, оның ұлы Сұлтан Мұхаммед мырзаның, оның ұлы Әбу Сайд мырза жоғарыда аталған ханның ағасы Жүніс ханды Ирактан (Ираннан) алдыртып, көмек береді және қолдау көрсетеді, сөйтіп, оның билігіне қауіп төнеді. Екі сұлтанға ол Моғолстанның батысынан жер берді, ол Есенбұға ханның иелігі мен Жүніс ханның қол астындағы жердің арасында орналасқан еді. Бұл жер – Шу мен Қозыбасы деген жерлер болатын», – дей отырып автор әрі Керейдің хан болғандығын атап көрсетеді [6, 352-353].

Міне, осылайша Керей мен Жәнібек хандарға «Қазақ хандығы» атты жаңа этникалық бірлестік-ке негізделген мемлекетті құру және оны басқарудың тарихи міндеті жүктелді. Олардың ол міндетті атқаруға толық негізі бар еді. Қазақтың осы екі ханының арғы ата-бабалары Шыңғыс ханнан таралатын. Сондықтан Керей мен Жәнібек хандарға дейін Шығыс Дешті Қыпшақ аумағындағы саяси билікті мұрагерлік жолмен иемденіп, атадан балаға қалдырып келді, осылайша бұл әулеттен билік тізгіні ғасырлар бойы уысынан шықпады. Керей мен Жәнібек хан Жошы ханның үлкен ұлы – Орда Еженнен таралады, енді бір тарихшылар оны Тоқай Темірдің ұрпағы санайды. Керей мен Жәнібек хан шөбере туыс, яғни олардың Орда Еженнен Орыс ханға дейінгі бабалары ортақ. Бұл жағын тарқатып айтқанда: Орда Ежен, оның ұлы Сасы бұқа, оның ұлы Ерзен, оның ұлы Шымтай, оның ұлы Орысхан, оның ұлы Тоқтақия, оның ұлы Анике Болат, оның ұлы Керей хан болып жалғасады. Орда Ежен, оның ұлы Сасы бұқа, оның ұлы Ерзен, оның ұлы Шымтай, оның ұлы Орыс хан, оның ұлы Құйыршық, оның Барақ, оның ұлы Жәнібек (Әбу Сайд) болып шығады.

Дегенмен кейбір тарихи деректерде Қазақ хандарының шығу тегін Жошының 130 ұлы – Тұқай Темірден тарату орын алған. Мұндай мәліметтер авторы белгісіз «Таварих-и гузида-йи нусрат наме» атты еңбекте Махмұд бен Әмір Уәлидің «Бахр-әл-асрар фи манакиб әл-ахйары» және Қадырғали Жалаиридің еңбегінде жазылған. Жошы ұрпақтарының шежіресіне қатысты мұндай мәліметтерге ғалымдар әр түрлі пайымдаулар айтып келеді. Солай дегенмен олардың екеуі де дәстүр бойынша Ақ Орданың дәрежесі тең билеушілері деп саналған. Өйткені Тоқай Темір ағалары Орданың ұлысында үлес берілген және бәрі бірігіп Жошы иеліктері мен әскерінің сол жақ қанатын құрған «ағайынды төртеудің» ішінде болған. Сол себепті отандық зерттеушілер бұл мәселе бойынша: «Орыс хан мен оның ұрпақтарының Жошы тармағындағы Тоқай Темірден тарайтындығының немесе олардың тегі Орда Еженмен байланысты болуының принципті маңызы жоқ» деп қарайды [3, 11, 328].

Сонымен Керей мен Жәнібек хан Шығыс Дешті қыпшақтағы қазақ тайпаларын Жетісуға бастап келіп, Моғолстанның батысында Қазақ хандығын құрды. Тарихи шығармаларда Моғолстанның халқын «моғолдар» деп аталып келгені белгілі. Шын мәнінде «моғолдар» деген жинақтаушы этносаияси топтың негізгі құрамы: дулаттар, үйсіндер, керей-керейттер,

қаңлылар, арғындар, жалайырлар және т.б., яғни қазақтардың Ұлы және Орта жүздері құрамына енетін тайпалар болатын. Қазақ хандығының Жетісуда құрылу уақиғасы қазақ халқының ұлт болып ұйысу процесінде маңызды қызмет атқарды. Себебі Керей мен Жәнібек бастауында тұрған Шығыс Дешті Қыпшақ тайпалары мен жетісулық тайпалар тілі, мәдени дәстүрлері, тұрмыс салты жағынан бірдей еді. Сөйтіп, Орталық және Оңтүстік Қазақстаннан аса үлкен рулық-тайпалық топтардың Жетісуға келуі олардың жергілікті тұрғындармен қарым-қатнастарында айтарлықтай шиеленіс туғыза қойған жоқ. Нәтижесінде Дешті Қыпшақтан қоныс аударған қазақ тайпалары осы алқапты ежелден мекендеген қазақтың ұлы жүз тайпаларымен етене араласып кетті. Әбілқайыр хандығындағы аласапыран соғыс салдарынан қанжілік болған қазақ халқы бұл араға келіп ес жиып, халықтың тұрмыс-тіршілігі түзеле бастады. Мұны көрген Дешті Қыпшақ көшпенділері Әбілқайыр билігінен қашып, қазақ хандығы аумағына лек легімен келіп жатты. XV ғасырдың 50 жылдарының ортасынан 70 жылдарының басына дейін 15 жылдың айналасында Әбілқайыр ханның қарамағынан 200 мыңдай адам көшіп барған.

Дәл осы тұста, яғни 1462 жылы Моғолстан ханы Есенбұға қайтыс болған соң, бұл мемлекетте ішкі тартыс күшейіп, жағдай қиындаған тұста ойрат Амасанжы Тайшы бастаған жоңғарлар шабуылы жасап Моғолстан мемлекетінің шаңырағын шайқалтып кетті, елде тұрақсыздықтар орын алды, соның салдарынан Моғолстанға қарасты болып келген жетісулық қазақ тайпаларының Қазақ хандығына келіп қосылуы арта түсті. Бұған дейін жекелеген хандықтарға жіктеліп келген қазақ тайпаларының жаңадан құрылған Қазақ хандығының аумағына бұлайша ағылуы Қазақ хандығы халқының санын молықтырып, хандықтың беделі мен әскери, саяси қуатын арттыра түскен елеулі оқиға болды.

Солай болғанымен жаңадан құрылған Қазақ хандығының мемлекеттік негіздері әлі де әлсіз еді. Бір сыпыра қазақ тайпалары Әбілқайыр хандығының, Моғолстанның, Ноғай одағының және Батыс сібір хандығының қол астында телім болып отырған болатын. Оның үстіне шығыс Дешті Қыпшақты билеген Әбілқайыр хан өзіне қарсы шығып, Жетісуға қоныс аударған қазақтардың өз алдына хандық құрып, масайрап отырғандығына, әсіресе көптеген тайпалардың хандығынан бөлініп шығып, оған ағылып барып жатқанына азуын біліп, қылышын қайрап, жаңа құрылған Қазақ хандығын тарпа бас салып жойып жіберу ниетінен айнымады. 1468 жылы қыста Әбілқайыр хан Қазақ хандығын қиратпақ мақсатында Жетісуға жорыққа аттанды, бірақ сапары сәтсіз болып, өзі опат болды. Әбілқайырдың қаза болуы қазақ хандығының нығаюының тыныс-тіршілігін кеңейте түсті. Ең қызығы Әбілқайыр хан өлгеннен соң, оның елінде қиян-кескі қырқыс басталып, хандық ыдырап, шаңырағы шайқала бастады. Ондағы халықтың үлкен бөлігі Керей хан мен Жәнібек хан құрған Қазақ хандығына келіп қосылды. Мұндай жағдайды тиімді пайдаланған қазақ хандары Керей мен Жәнібек бұдан он екі жыл бұрын өздері ауып кеткен ата қонысы Дешті Қыпшаққа қайта оралды. Қазақ хандығы дамудың жаңа бір сатысына қадам басты.

Жоғарыда көрсетілгеніндей тарихи шығармалар қазақтың алғашқы ханы ретінде Керей ханды атайды. Жазба деректерде ханның «Гирей», «Герей», «Керей» түрінде жазылған есімдерін отандық тарих ғылымында «Керей» деп жазу орныққан. Тарихи деректеркөздер осы Керейдің Қазақ хандығының хан тағына «10 жыл мөлшерінде» отырғанын жазады.

Бірақ бұл «он жылдай» уақыттың сірә қай жылға сайма-сай келетіні әлі де болса түбегейлі зерттеуді қажет етеді.

Керей хан дүниеден озғаннан кейін Қазақ хандығының хан тағына Жәнібек хан отырды. Жәнібек ханның азан шақырып қойған аты Әбу Сайд, оған тағы Жәнібек хан деген қосымша есім берілгенін «Тауарих-и гузида-йи нусрат-намада» сияқты тарихи шығармаларда айтылады [6, 42-46]. Бұны Қадырғали Жалайыр еңбегіндегі «Барақтың ұлы «кіші Жәнібек хан» деп жазған мағлұматы да дәлелдей түседі. Сол сияқты оның атының Әбу Сайд екенін Әбілғазы да жазып қалдырған [1, 119]. Дегенмен, тарихи дереккөздер де Керейден соң Жәнібектің хан тағына отырғаны айтылғанымен, бірақ оның қай жылы хан болып сайланғандығы жөнінде нақты мәлімет жоқ. Сол сияқты Жәнібек ханның Дешті-Қыпшаққа оралғаннан кейінгі хан билігін қалай күшейткені туралы, өмірінің соңғы жылдары мен өлімі туралы да деректер беймәлім. Тек ғана оның есімі тарихи деректерде соңғы рет 1473 жылы кездеседі.

Жәнібек дүние салғаннан кейін Керейдің ұлы Бұрындық таққа отырды. Осыдан кейінгі хан билігі Жәнібек ханның ұлы Қасым ханға (1445? -1521 жж.) өтті. Ал, Қасым хан дәуірі Қазақ хандығының ең күшейген айналасындағы мемлекеттер мойындаған ерекше бір кезең болды. Ол жөнінде Мұхаммед Хайдардан артық, артып айтқан ешкімде жоқ. Ғұлама бабамыз Жошы ханнан кейін дәл Қасым хандай мықты хан болған емес деп жазды.

Сонымен Елбасының Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өту туралы тапсырмасын елімізде, қоғамдық санада жаңа бір сілкініс туғызып отырған халықаралық ірі саяси оқиға деп бағалауымыз керек, бұл қазақстандық патриотизмді қалыптастырудың ең бір қуатты арнасы.

Керей мен Жәнібек хан құрған Қазақ хандығы тарих сахнасына көтерілгеннен бастап талай тар жол, тайғақ кешулерге толы жылдар мен ғасырларды бастан кешті. Бір өліп, бір тірілген кездер де болды. Ақтабан шұбырынды, XX ғасыр басындағы 3 миллион қазақты жалмаған аштық, Сталиндік террор, Ұлы Отан соғысы да өз зардабын тигізбей қоймады. Осындай зұлматқа толы ауыр кезеңдерден соң Жаратушы иеміз 1991 жылы халқымыз көптен күткен аңсаған азатықты Нұрсұлтан Әбішұлы тұсында сый етті. Енді сол қиын жылдар келмеске кетсін деумен қатар, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығара отырып, мәңгілік ел болуға ұмтылуымыз керек. Елімізге Алла тағала соны нәсіп етсін!

Әбсаттар ДЕРБІСӘЛІ,

Р.Б. Сүлейменов атындағы

Шығыстану институтының директоры, ф.ғ.д., профессор

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әбілғазы. Түрік шежіресі. А., 1992
1. Әбілғазы. Түрік шежіресі. А., 1992

2. Әлкей Марғұлан. Мұхаммед Хайдар Дулати – қазақтың тұңғыш тарихшысы // Әдебиет және искусство. 1941, №1.78-87-беттер.

3. Қазақстан тарихы А., 2 том.

4. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. Алматы 2003, 5 том, 438-бет.

5. Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди (Хақ жолындағылар тарихы). Алматы 2003, 614 бет. Жалпы редакциясын басқарған және алғысөз жазған филология ғылымдарының докторы, профессор Әбсаттар Дербісәлі.

Парсы тіліндегі қолжазба нұсқасынан тәржімалаған Ислам Жеменей.

Қазақ және орыс тіліндегі нұсқаларын салыстырып, әдеби өңдеп толтырып аударған, әрі әдеби ғылыми редакциясын жасаған Мұхтар Қазыбек.

Өлеңдерін жолма-жол тәржімасынан аударған Қадыр Мырза Әлі.

6. XV-XVIII ғ. Қазақ хандығы тарихының материалдары. Алматы 1964.

7. Tarikh-I Rashidi of Mirza Muhammad Haidar Dughlat. A history of the Moghuls of Central Asia. Delhi-1986.